

Vzestup a pád moderního ateismu

Jan Jandourek

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Motto:

„Jsem takový ateista, až se bojím, aby mě Bůh nepotrestal.“

Jára Cimrman

„Ateismus je skvělá věc, protože nám dal větší svobodu.

*Asi můj první pocit svobody, když jsem byl dítě, byl:
pokud nepůjdu do kostela, mohu tahat kočku za ocas.“*

Juraj Jakubisko, režisér

PhDr. Jan Jandourek, Ph.D.

VZESTUP A PÁD MODERNÍHO ATEISMU

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4081. publikaci

Odpovědná redaktorka Bc. Maria Arnautovová
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a realizace obálky Antonín Plicka
Počet stran 112
Vydání 1., 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2010

ISBN 978-80-247-2981-7 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6816-8 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

1. Boží procenta	7
2. Malá filozofická rozcvička	12
3. Již staří Indové...	20
4. Již staří Řekové a Římané...	21
5. Středověk – víra, nevíra a rozum	26
6. Ateismus osvíceného světa	32
7. Tři velcí muži ateistické myšlenky	38
Kritika Feuerbachovy kritiky náboženství	42
Karel Marx	44
<i>Exkurs: Herbert Spencer</i>	49
Sigmund Freud	51
8. Existencialistický ateismus	57
9. Státní ateismus	60
Albánie	63
Sovětský svaz	64
Čínská lidová republika	72
Československo	73
10. Náboženský fundamentalismus	85
Fundamentalismus v USA	86
Izrael	87
<i>Aškenázská ultraortodoxie</i>	88
<i>Sefardi a Šas</i>	89

6 VZESTUP A PÁD MODERNÍHO ATEISMU

Islámský fundamentalismus	89
Buddhismus	94

11. **Budoucnost náboženství** **96**

Použitá literatura	103
---------------------------------	------------

1. Boží procenta

Starý zákon to v žalmu 53 vidí jednoznačně: „Bloud si v srdci říká: Bůh tu není.“ Stejně jednoznačně to vidí jistý ruský intelektuál a profesionální revolucionář. Vladimír Iljič Uljanov zvaný Lenin (1870–1924) totiž ve svém díle *Socialismus a náboženství* píše: „Náboženství je jedna z forem duchovního útlatku, který všude doléhá na masu, která je přetížena neustálou prací pro druhé a bídou a osamocенostí. Bezmoc vykořisťovaných tříd v jejich boji proti vykořisťovatelům dává nevyhnutelně vzniknout víře v lepší život po smrti, tak jako bezmocnost divocha v jeho boji s přírodou dává vzniknout víře v bohy, ďábly, zázraky a podobně (...) Náboženství je opium pro lid. Náboženství je druhem duchovního chlastu, ve kterém otroci kapitálu utápí svůj lidský obraz, jejich požadavek na život více či méně důstojný člověka.“ (Lenin 1965: 83)

Tyto dva výroky nás staví před jednoznačnou volbu. Podle bible jsme blázni, když budeme Boha popírat. Podle Lenina jsme otroci utápějící se v chlastu, když v něj věřit budeme.

Jedna věc je jistá. Zatímco po tisíciletí lidských dějin, kam sahá naše schopnost rekonstruovat lidské myšlení z různých artefaktů a později z písemných záznamů, je všude přítomna nějaká forma náboženství, od počátku novověku se objevuje radikální popírání Boží existence. Nejdříve ve filozofických kruzích, později se však – řekněme od poloviny 19. století – stává masovým jevem a tak je tomu dodnes.

Američtí sociologové náboženství Rodney Stark a William Sims Bainbridge popisují, kam jsme na konci 20. století došli: „Přinejmenším od osvícenství většina západních intelektuálů předvíдалa smrt náboženství stejně dychtivě jako starý Izrael příchod mesiáše. Sociální vědci zvláště excelovali v prorokování nastávajícího triumfu rozumu nad ‚pověrou‘. Proslulé postavy sociologie, antropologie a psychologie vyjadřovaly jednohlasně důvěru, že jejich děti a zcela jistě jejich vnuci budou žít tak dlouho, až uvidí úsvit nové éry, ve které, abychom parafrázovali Freuda, budou překonány infantilní náboženské iluze. Jenomže mýjela jedna generace za druhou a náboženství tu bylo pořád. Třetina Američanů tvrdí, že jsou ‚znovuzrození‘ křesťané a 90 % se pravidelně modlí. Za celostátní stávkou v Polsku dělníci

nevytáhli rudý prapor, ale modré korouhve Naší Paní. Sovětský tisk hněvivě připouští¹, že 70 let intenzivní ateistické výchovy a tvrdé represe proti náboženství jsou jasným selháním. Většina intelektuálů nicméně věří tomu, že náboženství žije v propůjčeném čase a každý náznak slabosti ve velkých náboženských organizacích je diagnostikován jako terminální. Všechny ostatní údaje, ať už jde o obnovu tradičních náboženství nebo svižný růst nových náboženství, jsou pomíjeny jako povrchní. Módní mínění tvrdí, že trend směřující k sekularismu je rychlý a nevyhnutelný.“ (Stark, Bainbridge 1985: 1)

Jenomže vize světa bez náboženství je spíše jen iluze a (ne)zbožné přání.

Sekularizace je podle citovaných autorů proces, který probíhá ve všech „náboženských ekonomikách“. Vypadá to však tak, že zatímco v jedné části společnosti zesiluje sekularizace, náboženství zase roste v části jiné. Sekularizace vyvolává dva další procesy, totiž revival a náboženskou inovaci. Revival znamená odvrácení se od zesvětštění k mimosvětskému náboženství a náboženská inovace vznik nových náboženských tradic. Jde tedy jednak o různé více či méně fundamentalistické „návraty ke kořenům“, nebo o vznik nových církví, hnutí a skupin. To vše se v různých vlnách stále opakuje.

V roce 1999 uskutečnil Sociologický ústav výzkum o náboženství u nás. Zajímavé je, kolik lidí se vzdor formální náboženské příslušnosti ve skutečnosti hlásí ke křesťanským hodnotám. Socioložka Dana Hamplová o tom píše: „Křesťanství se v šetření v České republice projevilo spíše jako menšinová duchovní orientace. Sumace kladných odpovědí na otázky, které charakterizovaly křesťanský faktor, naznačuje, že jednoznačně se ke křesťanství hlásila přibližně desetina respondentů (10,8 %), určitou podporu mu vyjádřilo dalších 17,3 %. Okultismus jednoznačně podpořil přibližně stejný podíl respondentů jako křesťanství (9,5 %), ale existenci okultních jevů připouštělo celých 42,6 % respondentů.“ (Hamplová 2000: 434)

Je zjevné, že data z průzkumu o náboženství skrývají různá tajemství. Lidé se třeba hlásí k nějaké církvi, ale nesdílejí ani její víru, ani se neúčastní jejích bohoslužeb. Na počátku 21. století také více než 40 % obyvatel věří v okultní jevy.

Sčítání lidu, které proběhlo v roce 2001 a týkalo se celé populace, potvrdilo nenáboženskost naší země. Občané byli tázáni na náboženskou víru – to je sice něco jiného, než náboženská víra, ale je to pomocný údaj.

¹ Autoři svůj text psali v polovině 80. let. (pozn. aut.)

V Česku bylo v roce 2001 59 % obyvatel bez vyznání, 32,2 % obyvatel se hlásilo k nějaké konkrétní církvi a 8,8 % lidí své vyznání neuvedlo.

Následující tabulka ukazuje, jak se lidé k náboženskému vyznání hlásí podle vzdělání:

vzdělání	procent věřících z celkového počtu
vysokoškolské	7,3 %
středoškolské úplné	23,8 %
středoškolské bez maturity	38,5 %
základní	29,3 %

Je zřejmé, že s jistým zjednodušením můžeme říci, že čím vyšší vzdělání, tím menší sklon k náboženství.

Tato domácí zjištění potvrzují i evropská zkoumání. Žijeme v zemi, která je ve srovnání s jinými místy planety i Evropy velmi ateistická. Podle průzkumu Evropské komise Eurobarometr z roku 2005 tvrdí 19 % obyvatel Česka, že věří v Boha; 50 % říká, že věří v existenci nějakého ducha nebo životní síly a 30 % nevěří v nic z toho. Zkoumán byl soubor 1 037 lidí. Bezbožnější je za námi v Evropě už jen Estonsko, kde v Boha věří 16 % lidí, v nějakou duchovní sílu 54 % a v nic z toho 26 %. Jen pro zajímavost ještě evropský průměr: Evropané věří v Boha z 52 %, v duchovní sílu z 27 % a v nic z toho 18 %. Zdaleka nejzbožnější je Malta, kde v Boha věří 95 % obyvatel, a pak Kyperská republika, kde je to 90 %. (Eurobarometr 2005)

Lze říci, že podle mnoha nezávislých průzkumů a konec konců i podle toho, co lze vidět kolem sebe pouhým okem, a na základě vlastní zkušenosti, je naše země poměrně zesvětštlá. Patří ve světě k menšině silně sekularizovaných zemí. Když se podíváme třeba na to, jak vypadá religiozita v jedné z nejrozvinutějších zemí světa, v USA, dostaneme zcela jiný obraz. Spojené státy nejsou konfesní zemí a náboženství je od státu přísně odděleno. Když byla za prezidenta Ronalda Reagana zaváděna modlitba ve školách, vzbudilo to silnou kontroverzi. Článek 6 Ústavy Spojených států říká, že nikdy nesmí být vyžadován náboženský test jako kvalifikace pro jakýkoli úřad v USA.

To, že je oddělení církve od státu pevně zakotveno v ústavě, ještě neznamená, že politický život v zemi nemá náboženskou dimenzi. Robert N. Bellah používá termín civil religion, který označuje zvláštní formu vztahu mezi náboženstvím a politikou v Americe. V roce 1967 rozebíral inaugu-

rační řeč prezidenta Johna F. Kennedyho, ve které prezident použil slovo Bůh. Kennedy tehdy, 20. ledna 1961, řekl: „Neslavíme dnes vítězství strany, ale oslavujeme svobodu – která symbolizuje konec stejně jako začátek – a která znamená obnovu stejně jako změnu. Proto jsem pronesl před vámi a všemohoucím Bohem tutéž slavnostní přísahu, kterou stanovili naši předci skoro před jedním a tři čtvrtě stoletím.“

Dnešní svět je velmi odlišný, protože člověk má ve svých smrtelných rukou moc zničit všechny formy lidské bídy a všechny formy lidského života. A přesto ta samá revoluční víra, za kterou bojovali naši předkové, je stále ještě po celém světě spornou záležitostí – víra v to, že práva člověka nepocházejí ze šlechtivosti státu, ale z Boží ruky.“ Kennedy uzavírá s tím, že „boží dílo na zemi musí být naším vlastním“.

Bellah se ptá, jak je možné užívat takto slovo Bůh, když Spojené státy mají oddělení církve od státu? Čím je to ospravedlněno? Podle Bellaha taková odluka ještě neznamená, že politika přišla o svou náboženskou dimenzi. Vzhledem k vysoké religiozitě v USA by to zřejmě ani nebylo možné, protože nelze dělat politiku a oslovovat občany bez toho, že by se politik občas odvolal na obecně sdílené hodnoty. Ostatně není zcela jasné, co vlastně politik míní, když mluví o Bohu. Jakého má vlastně na mysli?

„Je možné namítnout, že způsob, jakým Kennedy hovoří, odkrývá ono vskutku zakrnělé postavení dnešního náboženství. Neodkazuje na žádné konkrétní náboženství. Neodkazuje na Ježíše Krista nebo Mojžíše nebo křesťanskou církev; jistě nehovoří ani o katolické církvi. Ve skutečnosti jeho jediný odkaz směřuje k Bohu, což je slovo, které skoro každý Američan může přijmout, ale které znamená tak mnoho věcí pro tak mnoho lidí, že je to téměř mrtvý znak. Není právě tohle jen další známka toho, že v Americe je prostě náboženství považováno za dobrou věc, ale že se lidé tak málo starají o to, že celkem ztratilo jakýkoli obsah? Neřekl údajně Dwight Eisenhower, že „naše vláda nedává smysl, pokud není založena na hluboce prožívaném náboženství – a nestarám se o to, co to je? Není to úplné popření všeho skutečného náboženství?“ (Bellah 1967: 1–21)

Podle Bellaha více porozumíme Kennedyho řeči, když si uvědomíme, že prezident mluvil v tradici takzvané civil religion, což je pojem, který se objevuje už u J. J. Rousseaua. Ve své knize Společenská smlouva jmenuje jednoduchá dogmata občanského náboženství: existence Boha, od kterého pochází život, odměna ctnosti a potrestání neřesti, vyloučení náboženské netolerance. Všechna ostatní náboženská mínění jsou mimo pravomoc státu a jsou svobodnou záležitostí občanů. I kdyby Američané nenavazovali

vědomě na Rousseaua, bylo by americké civil religion odrazem ducha doby.

Pojem civil religion, občanské náboženství, nás nesmí mást v tom smyslu, že by celá Amerika byla jakousi zemí neurčité deistické víry bez obsahu. Američané mají docela jasná náboženská vyznání. Když si turista otevře slavnou příručku *Lonely Planet*, najde tam o USA údaj z roku 2000, že 54 % obyvatel jsou protestanti, 24 % katolíci, 2,2 % židů a 6 % se hlásí k nějakému jinému náboženství, většinou se jedná o muslimy, buddhisty a hinduisty. Pouze 14 % obyvatel se nehlásí k žádnému náboženství. (*Lonely Planet 2004: 59*) Národ, který poslal člověka na Měsíc, patří zároveň k těm nejreligióznějším v západním světě, a to nejen pokud jde o obecně sdílená přesvědčení o jakési bytosti nad námi, ale jsou vymezeni i konfesně. Civil religion není náhražkou křesťanství, ale spíše souborem sdílených hodnot a symbolů. Podíváme-li se na naši zemi, musíme konstatovat, že takto silné civil religion u nás nemáme. Možná proto, že nemáme téměř žádné „religion“.

Když čteme čísla o religiozitě, musíme za nimi hledat obsah. Co vůbec znamenají slova jako náboženství, Bůh, ateismus? Jak jsme viděli, není to tak jednoduché, jak se na první pohled zdá. Než si budeme všimnout toho, jak se ve světě objevil ateismus a jak na mnoha místech zase upadá, musíme vědět, o čem je vlastně řeč. Proto je předem vhodná malá filozofická a terminologická rozcvička.

2. Malá filozofická rozcvička

Co se vlastně pojmem ateismus myslí? Většinou odmítnutí existence Boha, popřípadě nějakých duchovních bytostí, jako jsou bohové, bohyně, andělé, ďábel, duchové a podobně.

Je protikladem slova teismus, které označuje přesvědčení, že existuje cosi božského, co se projevuje v našem světě. Je také něčím jiným, než agnosticismus, který otázku boží existence neřeší, ale považuje ji za neřešitelnou. Agnostici soudí, že o nejzazších skutečnostech prostě nic nevíme a nikdy se ani nedozvíme.

Podle marxistického filozofického slovníku z 80. let je ateismus „bytostný rys určité třídy světových názorů, které vykládají svět z něho samého, a proto vědomě odmítají jakýkoli způsob představy boha, což zahrnuje odmítnutí všech obsahů víry určitého, příp. každého náboženství“. (Filozofický slovník 1985: 68)

Praktisches Lexikon der Spiritualität, jehož vydavatelem byl benediktýnský opat Christian Schütz, nezačíná heslo Ateismus (*Praktisches Lexikon der Spiritualität* 1988: 74–75) definicí, ale poznámkou, že tento pojem je již starý a kdysi ho používali stoupenci různých náboženství proti sobě navzájem. Novověký ateismus je charakteristický použitím racionální argumentace při popírání Boha či jakéhokoli transcendentálního bytí. Přitom každá z forem tohoto ateismu se pokouší náboženskou víru odhalit jako sekundární lidskou potřebu nebo sekundární lidské vědomí, a objevuje se a rozšiřuje proto, že člověk své skutečné primární potřeby neodhalil. Tyto primární potřeby mohou být pouze vnitrosvětské povahy. Autor hesla (Karl-Heinz Weger) připomíná, že ani víra v Boha nevede k jednomu náboženství, takže ani všechny různé ateismy se nedají převést na jednoho jediného společného jmenovatele. Záleží totiž na tom, co považuje ten či onen myšlenkový směr za „vlastní“ příčinu náboženství. Může to být „osamostatněná“ projekce nekonečného vědomí lidského rodu (Feuerbach), socioekonomické podmínky proletariátu (Marx), strach před vlastní mocí (Nietzsche), infantilní, a proto neurotické potlačení dospělého člověka do dětského světa přání (Freud) a tak podobně.

V každém případě vidíme, že přes všechny rozdíly je základem ateismu různě motivované a různě zdůvodněné popírání Boha a náboženství. V zemích Západu je tedy ateistou člověk, který popírá existenci Boha v tom pojetí, jak ho zastávají a v něj věří velká náboženství – judaismus, křesťanství, islám. Postavení Boha v těchto vírácích je zcela suverénní, proto i jeho popření – ateismus – je velmi radikální. Tři velká monoteistická náboženství věří, že Bůh stvořil svět z ničeho a je naprostým vládcem všeho. To se týká i člověka. Nejenže člověk je také božím stvořením a na Bohu závislý, je také bytostí hříšnou a musí se ze svých činů před Bohem zodpovídat.

Jako Evropané nesmíme zapomenout, že na světě nejsou jen ta náboženství, která známe (a popíráme) u nás doma. Ateismus popírá i velké duchovní systémy Asie a náboženství Afriky, odmítá náboženství nejen současná, ale náboženství minulosti. Považuje například za neexistující i staré pohanské bohy.

Jenomže stačí jen samotné popírání něčeho ke vzniku „-ismu“? Věřící si často dělají legraci z toho, že ateisté pouze něco popírají, ale nejsou přitom schopni žádné pozitivní výpovědi. Vědí přesně jen to, čemu nevěří.

Aby to bylo ještě trochu komplikovanější, existují teologové, kteří sami sebe nepovažují za stoupence teismu. Teismus je názor, že všechno, co můžeme pozorovat, je závislé na jednom nejvyšším bytí. Od tohoto nejvyššího bytí jsou však všechny tyto pozorovatelné jevy odlišné. (Panteismus Boha se světem ztotožňuje.) Toto bytí bývá nazýváno Bohem. Právě pro tento filozofický přístup mají s teismem problém někteří teologové, kterým připadá tento pohled na Boha příliš racionalistický a nezdá se jim, že by bylo správné Boha označovat za jakési bytí.

Například protestantský teolog Paul Tillich (1886–1965) považuje teistického Boha za jakousi modlu. Nechce považovat Boha za nějaké jsoucno, byť by to bylo nejvyšší jsoucno, nebo za nekonečné jsoucno mezi konečnými jsoucnými. Bůh je pro něj základ všeho bytí a významu.

Odmítá teismus, ale drží se dále víry v Boha. Pro běžného věřícího by taková intelektuální konstrukce byla nejspíš trochu matoucí, ale není tak absurdní, jak se někomu na první pohled může zdát.

Mnoho teologů (třeba dánský filozof Søren Kierkegaard, 1813–1855) také nepovažuje za možné – nebo přinejmenším ne za prospěšné – Boží existenci nějak dokazovat. Znamenalo by to podle nich ohrožení víry. Kdyby byla Boží existence jasně dokázána, kam by se poděla pokora víry? Kde by byl risk spolehnout se na víru? Pravá víra přece vyžaduje Boha, který je skrytý. Jeho existence musí být přijímána pouze vírou.

Je třeba si také všimnout toho, že ne každý, kdo Boha nějakým způsobem popírá, nutně popírá jeho existenci. Je totiž mnoho způsobů, jak Boha popřít, především se to týká jednání. To je takzvaný praktický ateismus. Je to podobné, jako když existuje panovník, který vydává nějaké pokyny, které poddaní ignorují. Panovníkova existence popřena není, ale pokud jde o životní praxi, je takový vladař pro poddané spíše vzduch. Někdy se takovému postoji říká „praktický ateismus“, což není úplně přesné. Tito lidé nejsou ateisté, nejsou ani agnostici. Agnostik soudí, že neví a ani vědět nemůže. V tomto případě však věřící je věřícím, ale nevyvozuje ze své víry žádnou znatelnou praxi.

V každém případě se zdá, že definice ateismu jako popírání Boha je příliš široká.

Někteří věřící dokonce klidně připustí, že Boží existence je spíše nepravděpodobná než pravděpodobná (třeba francouzský matematik, filozof a přírodovědec Blaise Pascal, 1623–1662), ale považují víru za nezbytnou pro udržení smyslu lidského života. Pascalova sázka (někdy se také používá označení Pascalův gambit) je podle Pascala rozhodnutí, že i když o existenci Boha nemůžeme nic říci s pomocí samotného rozumu, člověk by si měl na Boha vsadit, jednat, jako by Bůh existoval, protože tím mohou lidé jenom získat a ztratit tím nemohou nic.

Pokud jde o skepsi ohledně prokazování Boží existence, mohou zde být fideističtí věřící a agnostici a ateisté (Baron d’Holbach nebo Thomas Paine) překvapivě někdy na jedné lodi.

Jenže co je pak tedy ateismus?

Někteří lidé považují Boží existenci za jakousi hypotézu. Říkat předem, že Bůh není, nedává smysl, ateista může maximálně říci, že tomu nic nenasvědčuje, takže spíše máme být přesvědčeni, že Bůh není, než že je. Nelze však předem vyloučit, že se nějaký takový důkaz může jednou objevit, i když dnes není jasné, jak by měl vypadat. Ateista má dobré důvody Boží existenci popírat, jde jen o to, zda jsou tyto důvody dostatečné k tak kategoričným soudům.

Důležitá je otázka, na kom vlastně leží břemeno důkazu. Tedy kdo má vlastně povinnost dokazovat a kdo se smí pouze hájit. Podle věřícího je Bohem míněna nějaká skutečnost, která tento svět přesahuje. Břemeno důkazu tedy leží spíše na věřících. To oni musí ukázat a dokázat, že je tu ještě „něco nad námi“, co se vymyká běžné zkušenosti.

Problém je jen v tom, zda je Bůh ze své povahy něčím, co se vůbec dokazovat dá.

Bůh, jak ho známe z judaismu, křesťanství a islámu, není podobný například antickým bohům, jako je Zeus. Nenesे vůbec žádné antropomorfní rysy, není podobný člověku. Ve skutečnosti Bůh těchto tří velkých náboženství, tak jak ho jejich vyznavači pojmají, nemůže být vůbec pozorován v tom smyslu, v jakém vědci pozorují tělesa ve vesmíru nebo pod mikroskopem. Bůh je zcela přesažný, čirý duch, který tento svět stvořil a je od něj zcela odlišný. Věřící zde mluví o nejzazším tajemství a není možno Boha nějak názorně předvést, demonstrovat před zraky diváků.

To se nakonec týká i samotného pojmu Boha, který se používá v mnoha významech. Věřící mohou Boha označovat za stvořitele světa, první příčinu, nejzazší realitu, self-caused being, ale pro někoho, kdo věřící není, to nemá velký význam, protože si pod tím nic nepředstaví. Dia nebo Heru si lidé představit mohou, Boha nikoli.

Hypotéza, slovo pocházející z řeckého slova hypothesis, je návrh, jak si vysvětlit nějaký pozorovatelný jev. Sloveso hypotithenai by bylo možné přeložit jako „předpokládat“. Pokud má jít o hypotézu vědeckou, měla by být přezkoumatelná. Problém je v tom, že to bychom potřebovali nějaká empirická data a třeba konání pokusů, které je možné opakovat. Proto je problém mluvit o hypotéze Boží existence, protože není jasné, o jaká empirická data by se mělo jednat a jak by se třeba dalo takto ověřit boží zjevení na hoře Sinaj nebo Ježíšovo vzkříšení a pro jistotu ho v laboratoři ještě několikrát opakovat. Hypotéza je navíc něco, co musí být potenciálně vratitelné. Musíme být schopni říci, za jakých podmínek naše hypotéza neplatí. Existují vlastně jen hypotézy vyvrácené a ještě nevyvrácené. Boha však pomocí empirických metod nelze ani dokázat, ani vyvrátit. To říká takzvaná falsifikační teorie spojená se jménem filozofa sira Karla R. Poppera (1902–1994).

Podle Popperovy falsifikační teorie nelze dokázat nic, vědecké je jen to, co lze potenciálně vyvrátit. Abychom velmi stručně falsifikační teorii nastínil: jde o to, že věta „všechny vrány jsou černé“ může být považována za hypotézu, protože známe podmínky, za kterých neplatí. Do té doby je existence nečerných vran jen teorií. Do doby, než objevím jednu nebo více vran bílých či jiné barvy. Ateista není v podobné situaci jako člověk, který říká, že bílá (modrá) vrána neexistuje. Tam je jasné, že pozorováním nečerné vrány jeho teorie padá. Jenomže v případě tvrzení o existenci nebo neexistenci Boha tomu tak není. Není možno stanovit podmínky, které když nastanou, nám řeknou: Bůh není.

Podle velkých monoteistických náboženství je povaha Boha taková, že stojí nad empirickým světem, je to věčný, všudypřítomný zdroj a udržovatel vesmíru – vesmíru ve smyslu všeho, co existuje.

Pak se naskytá otázka, jak je možné v něco takového rozumně věřit.

Bůh není neutrino. Neutrino sice také není vidět, je ale součástí našeho universa, není nějakým jiným typem reality. Můžeme ho pozorovat aspoň nepřímo. Bůh však není empiricky poznatelný ani nepřímo.

Jak tedy poznatelný je? Skotský filozof David Hume (1711–1776) a německý filozof Immanuel Kant (1724–1804) podrobili tradiční pokusy dokazovat Boha kritice. S jejich postojem se dnes filozofové a teologové v zásadě ztotožňují.

V dobách před vznikem vědeckého bádání o náboženství bylo možno se odvolat na zjevení a náboženské autority. Jenomže rozvoj civilizace přinesl najednou i poznání jiných náboženství, a ta se také odvolávala na svá zjevení a své autority.

Odvolávat se na zjevení znamená vstoupit do bludného kruhu. Není možné jen tak prohlásit, že nějaké zjevení je pravé a jiné falešné, nebo v nejlepší případě jen více či méně podobné tomu pravému. Totéž se týká náboženských autorit. Máme prostě mnoho zjevení a mnoho autorit a netušíme, které z nich by mohlo být to pravé. Navíc jsou si mnohdy zjevení i autority dost podobné, takže hledající je v podobné situaci jako císař Rudolf ve filmu Císařův pekař. Má před sebou desítky obrazů Mony Lisy a neví, který z nich je ten pravý. Císař si ovšem mohl pro jistotu ponechat všechny, což v případě náboženství, kde jde o nárok na výlučnou pravdu, není přinejmenším prakticky možné.

Zjevení ani autority nedávají žádnou záruku pravosti. Zjevení je mnoho a autorit taky. V něčem jsou si podobné a v něčem jsou rozdílné. Všichni si dělají nárok na to, že jejich zjevení a jejich autority jsou ty pravé. Potřebovali bychom nějakou záruku „z vnějšku“. Jenomže co by takovou zárukou mohlo být? Tato otázka se nám stále vrací. Boha není možno dokázat ani empiricky, ani ho nějak apriorně předpokládat. Mluvit o intuitivním poznání je velmi slabé. Intuitivní poznání je takové, které chápe věci bezprostředním náhledem a v celku, holisticky, na rozdíl od abstraktivního poznání, které vede k pojmům a definicím. Problém intuitivního poznání je v tom, že se těžko dá nějak zprostředkovat.

Věřící to mají tedy těžké, když chtějí něco ohledně Boha dokazovat, ale stejně tak to mají těžké ateisté, když chtějí něco ohledně Boha popírat.

Pokud někteří ateisté říkají, že jsou skeptickými hledači Boha a zatím jen nenalezli ten skutečný důkaz, je třeba se zeptat, jak by takový důkaz měl

vlastně vypadat. (Na to oni mohou říci, že přece stačí, že mají dobrou vůli a není na nich, aby se tím dále zabývali. Jenomže to by byl nefér únik.)

Encyklopæda Britannica uvádí ve svém hesle Atheism hypotetický příklad:

Kdyby tisíce lidí stály pod hvězdným nebem a viděly, jak se najednou několik hvězd uspořádá do nápisu Bůh, tak by ti lidé určitě užasli a mysleli si, že zešíleli. I kdyby mohli sami sebe přesvědčit – i když není jasné jak – že se nejedná o nějakou formu masové halucinace, ani taková zkušenost by ještě nebyla důkazem Boží existence. Stále by totiž neměli klíč k pochopení toho, co to znamená, když je řeč o nějakém nekonečném transcendentálním individuu. Ani takové uspořádání hvězd, i kdyby bylo sebelépe potvrzené, nám ještě nedává referenční rámec toho, co je „Bůh“. Nikdo neví, co to vlastně znamená, když mluví o takové transcendentální realitě. Jediné, co by bylo patrné, je fakt, že se stalo něco velmi podivného.

Není to ostatně případ jen hypotetický. Dějiny náboženství znají různá „kolektivní zjevení“. Na místě údajného zjevení Panny Marie v portugalské Fatimě došlo 13. října 1917 k události, které se říká „sluneční zázrak“. Na místě, které bylo již proslulé tím, že několik místních dětí tvrdilo, že mají vidění Marie, bylo tehdy podle různých odhadů 30 až 100 tisíc lidí. Děti oznámily, že se stane zázrak, aby všichni uvěřili. Ten den hustě přšelo. V poledne se mraky roztrhaly a slunce vypadalo jako matný disk, který na obloze rotoval a okolí ozařoval barevnými paprsky světla. Pak se slunce oddělilo od oblohy a řítilo se po klikaté dráze k zemi. Nakonec se vrátilo zpět. Někteří lidé, kteří byli promočení deštěm, prý byli suší a událost bylo možné sledovat ze vzdálenosti 40 kilometrů.

Z pohledu věřícího to vypadá jako jasný zázrak, před kterým je třeba se sklonit a uznat náboženský obsah události. Jenomže ani tato událost, u které ani skeptici nepopírají, že se tehdy „něco“ stalo, nepřesvědčila všechny. Je pravda, že počet přítomných a to, že jev byl vidět i z dálky, vylučují obvyklé vysvětlení masovou halucinací či hysterií. Problém je však v tom, že svědectví se liší. Někteří přítomní neviděli slunce „tančit“, viděli pouze barevné paprsky. Někteří další neviděli nic. Není potřeba zdůraznit, že astronomové ten den nepozorovali na slunci nic mimořádného. Někteří vědci soudí, že šlo o optický jev způsobený mrakem prachu ve stratosféře. Benediktýnský kněz a fyzik Stanley L. Jaki z americké Seton Hall University nabízí svérázné vysvětlení, že událost sama byla přirozená, ale to, že byl takový jev předpovězen a pak se v určitou dobu stal, je zázrak.

Jak vidíme, každý si může vybrat a jsme ohledně jistoty zase na začátku.

Můžeme tedy nakonec shrnout, že za celá staletí lidského myšlení se nepodařilo žádné ze stran najít dostatečně průkazné argumenty, které by mohly přesvědčit protistranu.

To ještě neznamená, že by racionální argumentace a poznání nemohly působit jako argument, především tam, kde člověk zjistí, že třeba popírá něco, co druhá strana ani nehlasí.

Tak například francouzský jezuita a psychoanalytik Ignace Lepp připomíná jeden případ ze své zkušenosti: „Vzpomínám si na kapitána Rudé armády, kterého jsem po poslední válce pravidelně potkával v Paříži. Z počátku se zdálo, že až pověřivě opovrhuje vším, co se týkalo náboženství. Uváděl vážné protináboženské argumenty, které byly tak dětinské, že uváděly do rozpaků i nevěřící členy skupiny. Jeden vážný rozhovor o náboženství vyčistil vzduch do té míry, že už neměl nic, co by mohl dál namítat. Později se sám stal věřícím. Tento člověk představoval zvláštní produkt marxisticko-leninské výchovy v Rusku.“ (cit. dle Hallett 2000: 28)

Tento proces může také proběhnout opačným směrem, tedy že se z věřícího stane nevěřící. Jeden takový případ popisuje Susan Buddová. Stalo se to na jednom revivalistickém shromáždění v Aldershotu. Kazatel byl velkolepý a závěr jeho řeči byl nabubřelý a velmi emotivní. Jeden mladý muž si náhle začal připadat jako emocionální blázen. Na konci jako jediný nepovstal, aby byl spasen, a jeho přátelé se od něj odtáhli. Když se kazatel tázal, co se děje, odpověděl, že víra vyžaduje rozum stejně jako emoce. Revivalisté však popírají, že by rozum byl potřebný. Byl označen za nevěřícího a nátlak v malé komunitě byl na něj tak silný, že byl donucen opustit Aldershot a připojil se ke skeptickému hnutí v Londýně. (cit. dle Hallett 2000: 28)

Snaha poznat, která ze stran ateisticko-teistického sporu má pravdu, je komplikována tím, že je mnoho podob náboženství a mnoho pojetí Boha, a stejně tak je mnoho podob ateismu.

Záleží na tom, zda je tím popíraným antropomorfní Bůh, který podle ateistů neexistuje, protože je jen pouhým zvětšeným obrazem člověka, nebo neantropomorfní Bůh (jak ho pojímali Tomáš Akvinský, Luther, Kalvín a Maimonides), protože takové pojetí Boha je podle ateistů nesmyslné, nesrozumitelné, rozporuplné a nesoudržné. Moderní pojetí Boha, jak ho hlásají někteří teologové nebo filozofové, zase může ateista odmítnout, protože ho bude považovat jen za masku, za kterou se skrývá nějaká „ateistická“ substance, třeba láska nebo nějaké morální ideály.

Pro ateismus je totiž zásadní nikoli to, že popírá Boží existenci, ale to, že sám pojem Boha považuje za nesmyslný – že je nesoudržný nebo nerozumný. Nejde jen o to, že Bůh a jiné duchovní bytosti a systémy spásy ne-

existují, ale že samy ty pojmy jsou zmatené a rozporuplné a je lépe je vysvětlovat jako mytologii nebo ideologická tvrzení.

Někteří protestantští teologové tomu unikají tvrzením, že víra v Boha je tou nejhorší formou ateismu a idolatrie, protože jazyk křesťanského a židovského náboženství, který umožňuje říci, že Bůh je, nebo že Bůh není, nemůžeme brát doslova, ale že se jedná o symbolická a metaforická vyjádření. Americký teolog Reinhold Niebuhr (1892–1971) říká, že křesťanství je „pravdivý mýtus“. Jenomže pokud je něco metafora, je třeba se ptát, metafora čeho. Pokud je jazyk náboženství jen mytologickým jazykem, tak by za tím vším mohly být klidně zase jen nějaké ateistické substance.

A co agnostici? Agnostici, podobně jako ateisté, o Bohu nevědí, nemají o něm žádný doklad, ale netvrdí, že neexistuje a existovat nemůže. Zatímco pro ateisty je sama idea Boží existence nesmyslná, pro agnostiky nikoli. Pouze zůstávají v pochybnostech a soudí, že nemají žádnou možnost tyto pochybnosti rozptýlit. Bůh by mohl existovat, ale nemáme šanci si to potvrdit.

Z našeho pohledu máme jednu výhodu. Religionistika, sociologie a psychologie náboženství se nemusí zabývat tím, jestli Bůh existuje, ale zajímá se o to, jak tento pojem v dějinách působí. Mohli bychom zde vzpomenout na slavný Thomasův teorém, který říká: „Jestliže je určitá situace lidmi definovaná jako reálná, pak je reálná ve svých důsledcích.“ Pokud lidé věří v Boha, jednají podle toho. Totéž se týká situace, kdy existenci Boha popírají. A my teď můžeme sledovat všechny zákruty historie, kterými toto popírání prošlo.

3. Již staří Indové...

Lidé obvykle považují Indii za zemi, která je přímo prosycena náboženstvím. Proto možná někoho překvapí, že i hinduismus zná ateismus. Ostatně nositel Nobelovy ceny, indický ekonom a filozof Amartya Sen (1933) připomíná, že sanskrt má největší ateistickou literaturu, jaká existuje v nějakém klasickém jazyce.

A skutečně se jedná o tradici starou. Kolem 6. století př. Kr. se i v Indii objevuje materialismus a anti-teismus. Představuje ho filozofická škola Čárváka, která nepatří mezi ortodoxní školy. Jak tomu bývá i u jiných směrů a autorů, známe její myšlenky jen z toho, co se zachovalo v kritice ostatních škol. Samskrtský pojem ástika – zbožný, ortodoxní, je někdy překládán jako teistický a nástika jako ateistický.

Ateistický pohled je přítomen ve školách Samkhya a Mímánsa. Jde o odmítnutí Boha stvořitele. Samkhya věří v duální existenci Prakrti – příroda a Puruša – duše, duch. V tomto systému není místo pro Išvaru – osobního Boha, nejvyššího pána světa.

V hinduistické filozofii lze mluvit o třech školách nástin. Jsou to: džinismus, buddhismus a čárváka. Společné je jim spíše odmítání Véd, než nevíra v Boha, všechny tyto školy nicméně ideu Boha stvořitele odmítají. Ateistická škola čárváka představuje hédonistický pohled na svět. Tvrdí, že není žádný život po smrti. Džinismus a buddhismus mají původ v šrámanské tradici (šramani byli potulní asketičtí kazatelé) a hédonistické nejsou.